

Zebbâh, *Fünûn'ü'n-neşri'l-edebî bi'l-Endelûs fi zillil-Murâbiîn*, Beyrut - Dârülbeyzâ 1987, s. 252-262; Ali Şelak, *Merâhilü't-tejavvûri'n-neşri'l-'Arabî*, Beyrut 1991-94, I-III, tür.yer.; Hâşim Sâlih Men-nâ, *en-Neşr fi'l-'aşri'l-Câhili*, Beyrut 1993, s. 39-41, ayrıca bk. tür.yer.; M. Yûnus Abdülâl, *Fi'n-Neşri'l-'Arabî: Każâyâ ve fûnûn ve nuşûs*, Kahire 1996, s. 4-14, 21-23, 31, 37-38, tür.yer.; Ahmed Hasan ez-Zeyyât, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*, Beyrut 1423/2002, s. 18-27, 86-98, 176, 203, 215-220, 293-294, 398-399, 431-432; W. Marçais, "Les origines de la prose littéraire arabe", *RAfr.*, LXVIII (1927), s. 15-28; Sâdik İbrâhim Ur-cûn, "en-Neşr'ü'l-fennî", *el-Ezher*, VIII/8, Kahire 1937, s. 557-560; a.mlf., "en-Neşr'ü'l-fennî ba'de'l-İslâm", a.e., VIII/9 (1937), s. 622-625; Ch. Pellat, "La prose arabe à Bagdad", *Arabica*, IX, Leiden 1962, s. 407-418; Sâbi, "Risâle fi'l-fark beyne'l-müteressil ve's-şâfir (nşr. Ziyâd ez-Zu-bî)", *Ebhâşü Yermûk*, XI (1993), s. 129-165; S. Leder, "Prose", *Encyclopedia of Arabic Literature* (ed. J. S. Meisami - P. Starken), London 1998, V, 615-618.

İSMAİL DURMUŞ

□ FARS EDEBİYATI. Fars edebiyatında nesir genel olarak sade nesir ve sanatlı nesir olmak üzere iki bölümde ele alınır. Sade nesir de konuşma nesri, hitabet nesri, mürsel nesir gibi kollara ayrılır. Konuşma nesrinde verilecek mesajın muhataba doğrudan doğruya iletilmesi amaçlanır; seci ve müzikal âhenkten yararlanılmadığı gibi yabancı ve karmaşık kelimelere de yer verilmez, dil bilgisi kurallarına özen gösterilmez. Hitabet nesrinde muhatabın kavrayış gücü göz önünde bulundurularak ele alınan konu en fasih ve âhenkli şekilde dile getirilir. İran edebiyatında en çok kullanılan nesir türü olan mürsel nesirde bu tür kavramlar ve mânalar kelime oyunlarından, çapraşık ifadelerden uzak bir dil ve mantıklı bir âhenk içinde ele alınır. Dil bilgisi kurallarına tam anlamıyla uyulur, okuyucu dilden çok metnin içeriğine yönlendirilir. Lafız mâna ile tam bir uyum halindedir. İcâz veya itnâb denilen söz sanatlarına ihtiyaç duyulmaz. Mürsel nesir sanatlı nesirle konuşma nesri arasında bir yerde olup içeriğe göre sanatlı nesre veya konuşma nesrine yönelir. Sanatlı nesre yöneldiğinde yüksek mürsel nesir, konuşma nesrine yöneldiğinde sade mürsel nesir adını alır. Sanatlı nesirde söze ve ifadenin süslenmesine önem verilir. İtnâb ve seciden yararlanılarak ifade mümkün olduğu kadar uzun tutulur, eş anlamlı kelimeler sıkça kullanılır. Bu da cümlelerin anlaşılmasını güçleştirir.

Genel bir görüşe göre İran edebiyatında İslâm öncesi nesir tarihi ve idarî yazılar olarak iki grup altında toplanmıştır. Tarihî yazıların büyük bir çoğunluğunu oluşturan kitâbelerde sade ve açık bir dil kul-

lanılmış, idarî yazılar olarak nitelenen dinî ve ilmi yazılarda ise daha çok kutsal kitaplarda görülen üslûba başvurulmuştur. Bu tarz nesirde belirli bir seviyede uyum ve âhenk sağlamak için cümlelerin sonu birbirine benzetilir; kelime ve cümleler tekrarlanır. Cümle tekrarları Aryâi ve Sâmi nesirlerinin ortak özelliğidir. Sâsânî Pehlevî nesrinin özellikleri az çok *Avesta*'nın nesriyle aynıdır. Cümlelerin kısalığı, kelimelerin anlamlarını tam olarak ifade etmesi, fiillerin cümle sonunda yer alması, seci bulunmaması ve sözde uzatmaya gidilmemesi bu özelliklerin belli başlılarıdır. İslâmiyet'in İran'da yayıldığı yıllardan itibaren Pehlevîce yerini yeni Farsça'ya bırakırken Pehlevî diliyle yazılmış *Vîs ü Râmîn*, Zerdüştinin önemli öğretilerini ihtiva eden *Dinkert* ve *Avesta*'nın bazı bölümlerinin tefsirleri Derî Farsçası'na ve Arapça'ya çevrilmiştir.

İki yüzyıldan fazla bir süre Arap hâkimiyeti altında kalan İran'da nâsırlar Tâhîrîler, Saffârîler ve Sâmânîler döneminde hükümdarlar tarafından himaye görmüştür. Arap hâkimiyetine, Arap gelenek ve göreneklerine karşı İran geleneklerine ve tarihine bağlı kalındığı Sâmânîler devrinde yeni İran edebiyatının temel eserleri sayılabilecek kitaplar yazılmaya başlanmış, özellikle eski İran tarihi canlandırılmaya çalışılmıştır. Bu dönemde nazımda görülen ilerleme nesirde de kendini göstermiştir. Ebû'l-Müeyyed-i Belhî'nin İran bölgeleri hakkında değerli bilgiler içeren '*Acâ'ibü'l-ber ve'l-bahr*'ı ('*Acâ'ibü'l-büldân*'), Sâmânî Hükümdarı Mansûr b. Nûh'un emriyle veziri Ebû Ali Bel'amî tarafından Farsça'ya tercümesi yapılan Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin *Târîh-i Taberî*'si, yine aynı müellifin Horasan ve Mâverâünnehir âlimleri tarafından tercüme edilen *Tefsîr-i Muhammed b. Cerîr ber Qur'an*'ı bu döneme ait Farsça mensur eserler arasında zikredilebilir. Ayrıca asıl kaynağını Pehlevîce'nin veya bu dilden Arapça'ya nakledilmiş eserlerin oluşturduğu kitaplar da vardır. Bunların en önemlileri İslâm öncesinden Arap hâkimiyetine kadar süren dönemi içine alan *Şâhnâme-i Ebû Belhî* ile X. yüzyılın en iyi mensur şehnâmesi sayılan *Şâhnâme-i Ebû Mansûrî*'dir. Dakikî ve Firdevsî'nin yazdığı manzum şehnâmelerin ilk kaynağı olan bu ikinci esere Sâmânî Veziri Ebû Mansûr el-Muammerî tarafından devrin Farsça nesrinin özelliklerini hemen hemen tamamıyla aksettiren bir mukadime yazılmış, bütün bu eserlerde edebî sanatlardan oldukça uzak sade bir nesir üslûbu kullanılmıştır. Bu devirde ve bun-

dan sonra gelen devirde yazılan eserlerde Arapça zor kelimelere, darbimesellere, ifadeyi süslemek için Arapça şiirlere yer verilmemiş, halkın anlayacağı açık ve kısa cümleler tercih edilmiştir.

X. yüzyıla kadar Arapça'nın etkisinden nisbeten uzak kalan Farsça'ya XI. yüzyıldan itibaren Arapça kelimeler girmeye başlamış, XII. yüzyılda Farsça'daki Arapça kelimelerin sayısı büyük artış göstermiştir. İslâmiyet'i daha iyi tanıyabilmek ve Kur'an'ı, hadisleri anlayabilmek için Arapça öğrenimine ihtiyaç duyulması, İslâmî ilimlerin okutulması, Arap dilinde oluşan terimler, Yunanca, Pehlevîce, Süryânîce ve Hintçe'den yapılan çeviriler sonucu Arap edebiyatının zenginleşmesi zorunlu olarak İran dili ve edebiyatını etkilemiştir. Bu arada başlangıçta Sistan, Horasan ve Mâverâünnehir'i içine alan bölgede meydana gelen Derî edebiyatı (saray edebiyatı) ve dili yavaş yavaş İran'ın diğer bölgelerine, daha sonra Gazneliler yoluyla Hindistan'a, Selçuklular yoluyla Anadolu'ya yayılmıştır. Hindistan'dan Anadolu'ya kadar uzanan geniş bir sahada yayılma imkânı bulan Farsça ile XI-XII. yüzyıllarda yazılmış mensur eserlerde iki tür nesrin hâkim olduğu görülür. Bunların ilki X. yüzyıldan beri devam eden sade nesir, ikincisi secili nesirdir. Birûnî'nin *et-Tefhîm*'i, İbn Sînâ'nın *Dânişnâme-i 'Alâ'î*'si, Ebû'l-Fazl-ı Beyhakî'nin *Târîh-i Beyhakî*'si, Nizâmülmülk'ün *Siyâsetnâme*'si ve Nâsir-ı Hüsrev'in *Sefernâme*'si ilk türün belli başlı örnekleridir.

XI. yüzyılın başlarında ortaya çıkıp XII. yüzyılda gelişen ve uzun bir süre varlığını koruyan süslü ve secili nesir şiirde rastlanan bütün edebî sanatlarla örülmüştür. Arap nesrinin etkisiyle doğan bu nesrin ilk ve en büyük temsilcisi Hâce Abdullah-ı Herevî'dir. Ebû'l-Meâlî Nasrullah-ı Şîrâzî tarafından Farsça'ya çevrilen *Kelîle ve Dimne*'de eş anlamlı cümlelere, Arapça kelime, darbimesel ve şiirlere çokça yer verilmiş, buna karşılık seci sanatı daha az kullanılmıştır. XII. yüzyılda Nizâmî-i Arûzî *Çehâr Makâle*'sinde secili nesirle sade nesri bir arada kullanmıştır. Nizâmî'nin her makalenin giriş kısmında mümkün olduğu kadar bol seci yaptığı halde hikâyelere geçtiğinde sade nesre döndüğü görülmektedir.

XIII-XIV. yüzyıllarda her iki nesir türüyle eser yazılmıştır. Dinî, siyasî, edebî ve ilmi bir merkez olan Bağdat, Cengiz ve Timur istilâlarının devam ettiği bu yüzyıllarda önemini yavaş yavaş yitirmeye, Arapça da yavaş yavaş terkedilerek Farsça edebiyat ve bilim dili olarak birinci sırayı almaya

başlamıştır. Bu dönemde secili nesir yanında sade nesir de varlığını korumuştur. Hatta Şems-i Kays *el-Mu'cem*'inde olduğu gibi her iki üslubu da kullanmaktan çekinmemiştir. Bu devirde secili nesirle yazılmış eserler arasında Atâ Melik Cüveynî'nin *Târîh-i Cihângüşâ'sı*, Vassâf'ın *Târîh-i Vassâfı*, sade nesirle yazılan eserler arasında Avfi'nin *Cevâmi'u'l-hikâyâtı*, Reşidüddin Fazlullah'ın *Câmi'u't-tevârîhi*, Hamdullah el-Müstevfî'nin *Târîh-i Güzî-de'si*, Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Gülîstânı* ve Ahmed Eflâkî'nin *Menâkübü'l-ârifin*'i zikredilebilir.

İran nesri, Timur'un 1380-1381'de Horasan ve Sistan'da ayaklanması ile başlayıp Şah İsmâil'e kadar geçen dönemde aynı özelliklerini sürdürmüştür. Hükümdarların Türk olması, idarî ve askerî teşkilâtta Türkler'in bulunması sebebiyle Farsça'ya Türkçe kelimelerin girdiği, hatta Türkçe eserlerin kaleme alındığı bu dönemde yazılan eserlerin dilinin genellikle sade ve akıcı olduğu görülmektedir.

Safevîler devrinde Farsça nesir Timurular dönemindeki çizgisini sürdürememiş, Azerbaycan'ın merkez bölgelerinde Türkçe en çok konuşulan dil özelliğini kazanmaya başlamıştır. Safevîler devri nesrinin bir başka özelliği de Timurular dönemine nazaran daha çok mensur halk hikâyesi yazılmış olmasıdır. *Dâstân-i İskender*, *Tûfînâme*, *Rezmânâme*, Hint destanı *Ramayana* ve *Mahabaharat* tercümeleleri, *Kışsa-i Hezâr Gîsû*, *Kışsa-i Tâlib-i Pâdishahzâde* ve *Matlûb*, *Kışsa-i Erşed ü Râşid*, *Kışsa-i Eşref ü Firûz-i Vezîrzâde*, *Şîrinâmê*, *Kışsa-i Çehâr Dervîş*, *Nûşâferinnâmê* gibi mensur hikâyelerin dili sade ve akıcıdır.

Afşarlar, Zendler ve Kaçarlar döneminde Farsça nesir kısmen XII, XIII ve XIV. yüzyılların nesrine dönmeye başlamıştır. XIX. yüzyılda tarihçi İbrâhim Vekâyî'nigâr XII. yüzyıl nesir üslubunu kullanmış, "Bende" mahlasıyla Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler yazan Mirza Razi, tarihçi Vassâf ile Sa'dî-i Şîrâzî'nin üslubu arasında bir üslup benimsemiş, Abdürrezzak Bîg-i Dünbülî aynı üslubu devam ettirmiştir. İyi bir devlet adamı olduğu kadar iyi bir nâsir ve şair olan Mirza Ebû'l-Kâsim Kâimmakâm-ı Ferâhânî ise makale, mektup ve fermanlarında Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Gülîstân*'ındaki üslubu izlemiştir. Kâimmakâm'ın nesirlerinde eski nesirdeki uzun ve tumturaklı cümlelerin yerini kısa, tam ve nisbeten sade cümlelerin aldığı, mektuplarında eski nesir tarzına uyarak Farsça ve Arapça şiirlere yer verdiği, idarî yazılarında ise halk

dilini kullandığı görülür. Bedâ'ynigâr adıyla tanınan Mirza Muhammed Nevvâb-ı Tahrânî, Mecdülmülk İakabıyla meşhur Hac Mirza Muhammed-i Sînekî gibi XIX. yüzyıl tarihçi ve müşşilleri klasik nesir üslubuna ve tarih yazıcılığı geleneğine bağlı kalmışlardır. Buna karşılık gerek meşrutiyet düşüncesinin ortaya çıkması ve bu konuda halkı aydınlatma ihtiyacının belirmesi gerekse Batı'dan yapılan tercümelelerin de etkisiyle Şeyh Ahmed-i Rûhî, Mirza Âgâ Hân-ı Kirmânî, Mirza Melkum Han ve Tâlibof gibi yazarlarla İran nesrinde sadeleşme yolunda önemli adımlar atılmıştır. XX. yüzyılda Cemalzâde, Sâdik Hidâyet, Büzürg-i Alevî, Muhammed-i Hicâzî, Sâdik-ı Çûbek, Ali Muhammed-i Efgânî, Saîd-i Nefîsî, Seyyid Celâl Âl-i Ahmed, Gulâmhusayn-i Saîdî gibi hikâye, roman ve tiyatro yazarlarının eserleriyle sağlam zemin üzerine oturan Farsça nesir aynı çizgide gelişimini sürdürmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Gr.IPh., I-II; Browne, LHP, IV; Ethè, *Târîh-i Edebiyyât*; Rypka, ILG; Bozorg Alavi, *Geschichte und Entwicklung der Modernen Persischen Literatur*, Berlin 1964; Nefîsî, *Târîh-i Naẓm u Neşr*, I-II; Bahâr, *Sebkşînâsî*, Tahran 1349 hş., I-III; Yahyâ Âryanpûr, *Ez Şabâ tâ Nîmâ*, Tahran 1350 hş./1971, I-II; a.mlf., *Ez Nîmâ tâ Rûzgâr-i Mâ*, Tahran 1374 hş.; Rîzâzâde-i Şafak, *Târîh-i Edebiyyât-ı İran*, Şiraz 1352/1973; Zebîhullah Safâ, *Muhtasâr der Târîh-i Tahavvül-i Naẓm u Neşr-i Pârsî*, Tahran 1353/1974; Muhammed İstîlâmî, *Beresî-yi Edebiyyât-ı İmrûz-ı İran*, Tahran 2535 şş.; Mahmûd Keyânûş, *Beresî-yi Şî'r u Neşr-i Fârsî-i Mu'âşır*, Tahran 2535 şş.; Hüseyin Rezmûcî, *Envâ'-i Edebî ve Âşâr-ı Ân der Zebân-ı Fârsî*, Meşhed 1372 hş., s. 153-267; Abbaspûr, "Nesr", *Ferhengnâme-i Edebî-i Fârsî* (nşr. Hasan Enûşe), Tahran 1376 hş., II, 1337-1338; Mehmet Kanar, *Çağdaş İran Edebiyatının Doğuşu ve Gelişmesi*, İstanbul 1999; a.mlf., "İran", *DİA*, XXII, 424-427; E. Berthels - [Ahmed Ateş], "İran", *İA*, V/2, s. 1041-1053; A. Naci Tokmak, "İran", *DİA*, XXII, 416-424; Dihhudâ, *Lugatnâme* (Muîn), XIII, 19746.

MEHMET KANAR

□ TÜRK EDEBİYATI. Türk nesrinin tarihi Türk edebiyat tarihi gibi üç dönemde ele alınmaktadır. Türkler'in İslâmiyet'i kabulünden önceki döneme ait en eski Türkçe metin olan Orhun âbideleri aynı zamanda Türk nesir sanatının da ilk örnekleridir. Özentisiz, açık ve anlaşılır bir dille yazılmış olan yazıtlar atasözleri ve halk tabirleriyle zenginleştirilmiş, yer yer lirik ve romantik ifadeler taşıyan metinlerdir. Orhun âbideleri, daha önceki yüzyıllarda işlenerek geliştirilmiş bir nesir dilinin varlığını düşündürmektedir. Maniheizm'i ve Budizm'i benimseyen Uygur Türkleri'nden kalma nesir yazılarının çoğu bu dinlerin kutsal me-

tinlerinin tercümesidir. Bunların Mani ve Budist düşüncesine bağlı dil özellikleri yanında simetrik cümleler, ses unsurları ve tekrarlarla Orhon yazıtlarından farklı bir anlatım özelliği taşıdığı görülmekte, ayrıca pek çok Budist kavramının Türkçe'de karşılıklarının arandığı dikkati çekmektedir. Örnekleri oldukça bol olan bu eserlerin en ünlüleri arasında *Maytısismit*, *Kalyanamkara Papamkara*, *Sekiz Yükmek* ve *Altun Yaruk* bulunmaktadır.

Elde en çok metin bulunan dönem ise Türkler'in İslâmiyet'i kabulünden XIX. yüzyıl ortalarına kadar devam eden İslâmî devirdir. Bu dönemin ilk nesir metinleri Orta Asya coğrafyasında kaleme alınmıştır. Bunların başında *Dîvânü lugâtî't-Türk*'teki örneklerle *Kutadgu Bilig*'in sonradan ilâve edildiği anlaşılan mukaddimesi sayılabilir. Bu eserleri Rabgûzî'nin, iç içe geçmiş kıssalar halinde ve yer yer tasvirlerin de bulunduğu *Kıssasü'l-enbiyâ'sı* (1311), Mahmûd b. Ali Kerderî'nin sade bir dille yazılmış olan *Nehcü'l-ferâdisi* ile (1358) yine XIV. yüzyıla ait, yazarları bilinmeyen *Bahtiyarnâme* ve *Tezkiretü'l-evliyâ* gibi eserler takip eder. Bu arada Kur'an tercümeleleriyle tefsirler ve Farsça'dan yapılan çevirilerle Türkçe'de Arapça ve Farsça'nın etkilerinin arttığı görülmektedir.

İslâmî dönem Türk nesir edebiyatının en zengin örneklerini Anadolu'da gelişen Batı Türkçesi'yle yazılmış eserler oluşturur. Türkler'in Anadolu'ya gelişinden sonra Anadolu'da yeni bir yazı dili teşekkül etmiştir. Anadolu'nun fethinden XIV. yüzyıla kadar özellikle nesir alanında kayda değer eserler bulunmamaktadır. Hikâyelerle desteklenmiş dinî ve ahlâkî öğütler içeren *Behcetü'l-hadâik fî mev'izati'l-halâik* XIII. yüzyılın tek önemli nesir eseridir. Bir kısmını Arapça ve Farsça'dan çevirilerin oluşturduğu XIV. yüzyıl nesir edebiyatının başlıca eserleri Kul Mesud'un *Ke-lîle ve Dimne'si*, Şeyhoğlu Sadreddin Mustafa'nın *Merzübannâme'si*, Darîr'in sade bir üslûpla yazılmış *Sîretü'n-nebî'si*, Hamzavî'nin yine sade ve sürükleyici üslûbuyla yüzyıllar boyu halk arasında okunan *Hamzanâmê'si* sayılabilir. XV. yüzyılda *Dede Korkut Kitabı*, *Battalnâme*, *Dânişmendnâme* gibi halk tarafından okunan eserlerin yanında resmî yazışmaları ve mektupları içine alan klasik Osmanlı inşasının da teşekkül ettiği görülür.

XV. yüzyıldan itibaren inşâ tarzının gelişmesi dikkate alınarak Tanzimat'a kadar Osmanlı dönemi nesri üç kategoriye incelenmiştir (İz, s. V-XVII): a) Sade ne-